

Vergaderjaar 2016–2017

21 501-02

Raad Algemene Zaken en Raad Buitenlandse Zaken

Nr. 1722

VERSLAG VAN EEN SCHRIFTELIJK OVERLEG

Vastgesteld 1 maart 2017

De algemene commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking heeft een aantal vragen en opmerkingen voorgelegd aan de Minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking over de brief van 17 februari 2017 over de geannoteerde agenda informele Raad Buitenlandse Zaken over Handel op 2 en 3 maart 2017 (Kamerstuk 21 501-02, nr. 1719) en over de brief van 5 december 2016 over het verslag Raad Buitenlandse Zaken Handel op 11 november 2016 (Kamerstuk 21 501-02, nr. 1703).

De vragen en opmerkingen zijn op 23 februari 2017 aan de Minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking voorgelegd. Bij brief van 28 februari 2017 zijn de vragen beantwoord.

De voorzitter van de commissie,
De Roon

Adjunct-griffier van de commissie,
Wiskerke

Vragen en antwoorden

Inbreng VVD-fractie

De leden van de VVD-fractie danken de Minister voor haar voortgangsrapportage handelsakkoorden en hebben hierover enkele vragen.

De doelstelling om de onderhandelingen over het verdrag over de handel in diensten (TiSA) af te ronden in 2016 is niet gehaald, mede door de uitkomst van de verkiezingen in de Verenigde Staten (VS). Is reeds bekend wanneer de onderhandelingen worden hervat?

Antwoord van het kabinet:

Op dit moment is nog niet bekend wanneer de onderhandelingen over het *Trade in Services Agreement* (TiSA) zullen worden hervat. Het is niet waarschijnlijk dat er reeds voor de zomer een nieuwe onderhandelingsronde zal worden georganiseerd.

Ook de onderhandelingen over het vrijhandelsakkoord tussen de EU en de VS (TTIP) liggen op dit moment stil; er is nog geen volgende onderhandelingsronde gepland. Kan de Minister aangeven of en hoe de EU zich inzet om deze onderhandelingen weer op te starten? En kan de Minister tevens iets zeggen over de opstelling van de Amerikanen nu president Trump begonnen is aan zijn termijn? Zijn er signalen dat de Amerikanen verder willen onderhandelen of de onderhandelingen juist definitief willen beëindigen? De leden van de VVD-fractie vragen de Minister haar antwoord toe te lichten.

Antwoord van het kabinet:

Op dit moment liggen de onderhandelingen over het EU-VS handelsakkoord (TTIP) stil; er is geen nieuwe onderhandelingsronde gepland. Er wordt ook niet meer op technisch niveau onderhandeld. De EU heeft duidelijk gemaakt wat het van de VS verwacht en nodig heeft om tot een ambitieus akkoord te komen. De bal ligt nu bij de VS.

De nieuwe *United States Trade Representative* is momenteel nog niet geïnstalleerd, net als veel van de hoogste ambtenaren. Naar verwachting duurt het een half jaar, voordat de VS in staat is te reageren. President Trump zelf heeft geen uitspraken gedaan over TTIP; Peter Navarro, voorzitter van de *National Trade Council*, heeft dit echter wel gedaan. Hij heeft de voorkeur voor handelsakkoorden met afzonderlijke EU-lidstaten. Dit is uiteraard niet mogelijk. Handelsakkoorden kunnen alleen met de EU worden afgesloten en niet met afzonderlijke EU-lidstaten.

Voor het akkoord met de Filipijnen is het Bruto Binnenlands Product (BBP)-effect verwaarloosbaar klein (– 0,0004%). De leden van de VVD-fractie vragen of de participerende landen, waaronder Nederland, iets kunnen doen om dit effect om te buigen naar een positief effect?

Antwoord van het kabinet:

De uitkomsten van het SEO-onderzoek naar de effecten van de zes nieuw te onderhandelen handelsakkoorden, laten inderdaad een verwaarloosbaar klein negatief effect van – 0,0004% op het bbp zien bij een handelsakkoord tussen de EU en de Filipijnen. Dit is onder andere het gevolg van verschillen in concurrentiepositie van onderlinge sectoren. De handel tussen Nederland en de Filipijnen is momenteel bescheiden. In de

situatie dat een handelsakkoord wordt afgesloten, is het van belang dat het Nederlands bedrijfsleven goed op de hoogte is van de mogelijkheden en kansen die het akkoord kan bieden. Het land behoort tot de snelste groeiers in de regio. Het Nederlands bedrijfsleven ziet met name kansen in de sectoren water-maritiem en agrofood. In 2015 en 2016 zijn er vier missies van het *Dutch Risk Reduction Team* georganiseerd naar de Filipijnen. Deze hebben bijgedragen aan een betere positionering van de Nederlandse watersector in de Filipijnen. Het kabinet wil echter benadrukken dat de politieke ontwikkelingen in de Filipijnen randvoorwaardelijk zijn voor het benutten van het hiervoor omschreven handels- en investeringspotentieel voor Nederlandse bedrijven.

De leden van de VVD-fractie benadrukken dat zij tevreden zijn met de inzet van het kabinet om de internationale concurrentiepositie van de varkenssector binnen het vrijhandelsakkoord tussen de EU en Canada (CETA) te versterken en toekomstbestendig te maken. Wanneer verwacht de Minister de goedkeuringswet voor CETA naar de Tweede Kamer te sturen?

Antwoord van het kabinet:

Het kabinet bereidt nu de besluitvorming over het opstarten van de goedkeuringsprocedure van CETA voor.

Het BNC-fiche over de Dual-Useverordening (Kamerstuk 22 112, nr. 2240) hebben de leden van de VVD-fractie met interesse gelezen. De Minister spreekt in de brief uit dat het voorstel van de Europese Commissie in principe gesteund kan worden, ware het niet dat Nederland vraagtekens zet bij de impact op administratieve lasten voor de overheid en het bedrijfsleven. Ook de leden van de VVD-fractie zijn kritisch over het voorstel. Kan de Minister een overzicht naar de Kamer sturen met een uitgebreidere toelichting op de zorgen van Nederland over het voorstel? Welke impact verwacht de Minister van het voorstel van de Commissie en wat zal dit kosten?

Antwoord van het kabinet:

Met haar exportcontrolebeleid draagt Nederland bij aan de bescherming van de internationale en de nationale veiligheid en weegt daarbij de handelsbelangen van het bedrijfsleven zorgvuldig mee. De huidige dual-useverordening vereist aanpassing om de constant veranderende veiligheidsrisico's en snelle technologische ontwikkeling adequaat te kunnen adresseren. Het kabinet steunt het voorstel van de Europese Commissie om de verordening te moderniseren en vernieuwen, en toetst daarbij kritisch of sprake is van onnodige lastenverzwaring voor zowel het Nederlands bedrijfsleven als voor de nationale overheid. Alle thans beschikbare informatie is opgenomen in het BNC-fiche van 4 november 2016 (Kamerstuk 22 112, nr. 2240). Op basis daarvan worden onderhandelingen in Brussel gevoerd. De definitieve verordening is nog niet bekend, daarom is het nog niet mogelijk om de administratieve kosten in kaart te brengen. De inzet is om administratieve lasten tot een minimum te beperken.

Inbreng PvdA-fractie

De leden van de PvdA-fractie hebben met belangstelling kennisgenomen van de geannoteerde agenda voor de informele Raad voor Buitenlandse Zaken over Handel, welke op 2 en 3 maart a.s. zal plaatsvinden. Ook hebben zij kennisgenomen van het verslag van de voorgaande RBZ Handelsraad. Zij brengen graag onderstaand in.

Multilateraal Investeringshof

De leden van de PvdA-fractie zijn blij dat er voortgang wordt gemaakt met de oprichting van een Multilateraal Investeringshof. De Minister geeft aan dat hiervoor breed draagvlak binnen de Raad lijkt te bestaan. Hoe ziet zij dit onder maatschappelijke organisaties en vakbonden? De PvdA-fractieleden zien graag een appreciatie van de consultatie die op EU-niveau plaatsvindt, alsook van de contacten die de Minister zelf heeft met belanghebbenden. Op basis van documenten van de Europese Commissie, zoals het discussion paper van 14 december jl., willen deze leden een aantal punten aanhalen.

Antwoord van het kabinet:

De Europese Commissie heeft op 20 december 2016 een online publieke consultatie gelanceerd, waarvoor input van iedere belanghebbende welkom is.¹ De consultatie staat open tot 15 maart 2017. Het kabinet roept alle geïnteresseerde en betrokken partijen op om hun zienswijze op een multilateraal hof kenbaar te maken. Daarnaast heeft de Europese Commissie op 27 februari 2017 een *stakeholder* bijeenkomst georganiseerd in Brussel. Deze bijeenkomst was ook online te volgen.² Het kabinet zal verslag doen van de resultaten van de publieke consultatie zodra deze bekend zijn. Daarnaast zal het kabinet zelf ook consultaties houden met belanghebbenden.

In de «voorstellen» komt voorsnog de toegankelijkheid van het Hof voor sociale partners, waaronder vakbonden en ngo's, niet voor. Daarbij komt dat er geen verankering is voorzien, op grond waarvan derden multinationals aansprakelijk kunnen stellen voor arbeids- of milieuschendingen. Hoe ziet de Minister de toegang van derden en bijbehorende basis op grond waarvan geschillen zouden kunnen worden beslecht? Deelt zij de mening dat effectieve toegang voor derden essentieel is om arbeids- en milieunormen op gelijk niveau als financiële schade voor bedrijven te beschermen? Hoe gaat zij dit punt opbrengen in de Raad en is zij bereid hierover terug te rapporteren aan de Kamer?

Antwoord van het kabinet:

Het kabinet heeft een onderzoek laten uitvoeren naar het verbeteren van de afdwingbaarheid van duurzaamheidsbepalingen in handelsakkoorden. Het gaat daarbij in op de mogelijkheden tot toegang voor niet-statelijke actoren. Op basis van het onderzoek gaat het kabinet in gesprek met belanghebbenden, waaronder NGO's, vakbonden en de private sector. Daarnaast zal het onderzoek ook met gelijkgezinde lidstaten en de Europese Commissie worden besproken. Het kabinet neemt de uitkomsten van deze gesprekken in overweging bij de finale formulering van de Nederlandse inzet. De Tweede Kamer wordt hierover geïnformeerd.

De leden van de PvdA-fractie hechten aan een zo onafhankelijk mogelijke positie voor het Hof. Dat betekent niet gelieerd aan, of ondergebracht bij, bestaande raamwerken voor investeringsbescherming. Deelt de Minister deze opvatting, en is zij bereid te pleiten voor de oprichting van een nieuw onafhankelijk instituut?

Antwoord van het kabinet:

¹ http://trade.ec.europa.eu/consultations/index.cfm?consul_id=233

² Voor meer informatie, zie de website van de Europese Commissie: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/events/index.cfm?id=1618>

Het multilaterale investeringshof moet onafhankelijk zijn. Of het multilaterale investeringshof een nieuwe institutie wordt of wordt ondergebracht bij bestaande instituties is onderdeel van de besprekingen. Zoals aangegeven in de kabinetsreactie op het AIV-advies (Kamerstuk 21 501-02, nr. 1516), is het kabinet van mening dat een permanent investeringshof een goede manier is om de consistentie, legitimiteit en onafhankelijkheid van de beslechting van investeringsgeschillen te verzekeren.

Inhoudelijk lijkt nog onduidelijkheid te bestaan over welke capaciteiten de arbiters moeten hebben. Voor de fractieleden van de PvdA is het belangrijk dat de arbiters naast kennis van investeringsrecht ook uit de voeten kunnen met milieu en arbeidsrecht. Welke mogelijkheden ziet de Minister om die hard nodige diversiteit op voorhand al voldoende te waarborgen?

Antwoord van het kabinet:

Voor Nederland is het van belang dat het multilateraal investeringshof bestaat uit een groep diverse, hooggekwalificeerde rechters. De rechters van het multilaterale investeringshof moeten aan hoge kwalificatievereisten voldoen om de hoogste mate van expertise, competentie en geloofwaardigheid te waarborgen. Dat betekent dat niet alleen expertise van internationaal investeringsrecht verlangd wordt, maar ook aanvullende expertise vereist is, bijvoorbeeld in internationaal publieksrecht. Bovendien kan, net als bij het Internationaal Gerechtshof, vereist worden dat rechters in hun eigen jurisdictie bevoegd zijn.

Douane-unie EU-Turkije

De Minister schrijft dat Nederland zich bij de modernisering van de douane-unie met Turkije wil inzetten voor het verankeren van mensenrechten, democratie en rechtsstaat. De fractieleden van de PvdA vinden dit verstandig en horen graag op welke wijze de Minister een dergelijke verankering voor zich ziet.

Antwoord van het kabinet:

Nederland zet zich tijdens de onderhandelingen over het mandaat in voor een concrete opdracht aan de Europese Commissie om mensenrechten, democratie en rechtsstaat als essentiële onderdelen in het toekomstige verdrag te verankeren.

De landbouwsector is een van de sectoren waarvoor de handelsafspraken zullen worden uitgebreid. Een sector waar de laatste jaren ogenschijnlijk steeds vaker kinderarbeid voorkomt, met name verricht door vluchtelingenkinderen. Hoe kijkt de Minister aan tegen het enerzijds intensiveren van de handel in deze sector en het anderzijds bestrijden van mensenrechtenschendingen? Welke rol dicht zij de Turkse overheid en bedrijven in zogenaamde risico(sub)sectoren hierbij toe?

Antwoord van het kabinet:

Nederland zal tijdens de onderhandelingen over het mandaat voor het moderniseren van de EU-Turkije douane-unie aandringen op opname van ambitieuze afspraken op het gebied van duurzaamheid. Hierbij wenst Nederland aan te sluiten bij de kernafspraken binnen de Internationale Arbeidsorganisatie ILO, inclusief het verbod op kinderarbeid. Nederland acht het van cruciaal belang dat zowel de Turkse als de Europese overheden, samen met NGO's en het bedrijfsleven, kinderarbeid bestrijden. Nederland ondersteunt Turkije momenteel met concrete projecten, zoals informatieverschaffing voor Syrische vluchtelingen over hun arbeidsrechten, en het project «*United work*» dat vluchtelingen

coacht en aan banen helpt bij Nederlandse bedrijven die actief zijn in Turkije. Het kabinet wenst daarbij te onderstrepen dat bestrijding van kinderarbeid, zowel bij de ondernemingen zelf als bij hun toeleveranciers, ook een verantwoordelijkheid is van ondernemingen zelf in het kader van internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Environmental Goods Agreement en Trade In Services Agreement

De leden van de PvdA-fractie volgen met interesse de voortgang inzake het Environmental Goods Agreement (EGA) over milieugoederen. Deze leden delen de ambitie voor een zo hoog mogelijk milieueffect. Kan de Minister in dat licht specifiekere definiëren wat voor haar en medestanders in de Raad een «substantieel milieueffect» zou zijn?

Antwoord van het kabinet:

Alle deelnemende WTO-leden hebben in het begin van de onderhandelingen een lijst ingediend met producten die zij kwalificeren als milieugoederen. Voor veel producten geldt dat naast milieuoverwegingen economische belangen een rol spelen. Soms staan deze belangen op gespannen voet met elkaar. Hierbij kiest het kabinet ervoor steun te geven aan het opnemen van producten met een positief milieueffect, bijvoorbeeld fietsen.

De leden van de PvdA-fractie hebben met instemming kennisgenomen van het feit dat de Minister in gesprek is gegaan met maatschappelijke organisaties over de Trade in Services Agreement (TISA). Kan de Minister toezeggen dit, al dan niet op ambtelijk niveau, vaker te doen en daarover ook de Kamer op de hoogte te stellen?

Antwoord van het kabinet:

In het kader van de *reset* van de handelspolitiek heeft het kabinet de gesprekken met maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven over handelsverdragen geïntensiveerd. Deze gesprekken vinden zowel op politiek als op ambtelijk niveau plaats. In dit kader hebben de afgelopen maanden meerdere gesprekken plaatsgevonden over het *Trade in Services Agreement* (TiSA). Op 25 januari 2017 vond de eerste bijeenkomst van het Breed Handelsberaad plaats.³ In het Breed Handelsberaad kunnen belangengroepen vroegtijdig in het politieke proces hun perspectief op een onderhandelingsmandaat en lopende onderhandelingen kenbaar maken. Hierbij zal aandacht zijn voor alle lopende onderhandelingen, inclusief TiSA. De verslagen van de bijeenkomsten van het Breed Handelsberaad komen voor het publiek beschikbaar op de website van de Rijksoverheid. Aanvullend op het Breed Handelsberaad vinden ook meer specifieke consultaties plaats. Zo zijn op 13 en 15 februari 2017 gesprekken geweest gevoerd over het *concept paper* van de Europese Commissie over gegevensstromen in handelsakkoorden. Dit thema is ook nauw verbonden met TiSA.

Transatlantic Trade and Investment Partnership

In oktober jl. vond de vooralsnog laatste onderhandelingsronde over het Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) plaats. De Minister stelt echter dat er een pauze is ingelast, gezien de stugge onderhandelingspositie die de Verenigde Staten zichzelf aanmeten. De ruimte tussen deze haaks op elkaar

³ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/vergaderstukken/2017/02/23/eerste-strategische-bijeenkomst-breed-handelsberaad>

staande signalen, zit in het feit dat de Commissie nog wel onderhandeld over «technische dossiers». Is de Minister het eens met de leden van de PvdA-fractie dat het onhandig is om enerzijds te spreken van een pauze terwijl er anderzijds over technische details wordt doorgesproken? Is zij bereid om te pleiten voor een daadwerkelijke pauze in de onderhandelingen? En indien dit niet mogelijk is, om in de Raad te pleiten voor transparantie over welke «technische dossiers» er momenteel wordt gesproken met de Amerikanen? Daarnaast vragen de leden of de Minister vertrouwen heeft in de *reset* die zij meermaals heeft aangegeven door te willen voeren in handelsakkoorden. Hoe wordt er binnen de Raad gereageerd op de door Nederland voorgestelde verbeteringen voor handelsakkoorden? Acht de Minister, rekening houdend met het krachtenveld in de Raad, het haalbaar dat deze gewenste *reset* nog wordt doorgevoerd bij TTIP (mocht dit verdrag er ooit nog komen)?

Antwoord van het kabinet:

Op dit moment liggen de onderhandelingen over het EU-VS handelsakkoord (TTIP) stil; er is geen nieuwe onderhandelingsronde gepland. Er wordt ook niet meer op technisch niveau onderhandeld. De EU heeft duidelijk gemaakt wat het van de VS verwacht en nodig heeft om tot een ambitieus akkoord te komen. De bal ligt nu bij de VS.

Zoals in het verslag van de RBZ Handel van 11 november 2016 aangegeven (Kamerstuk 21 501-02, nr. 1703) is er gesproken over een overeenkomst voor wederzijdse erkenning van inspecties voor zogenaamde *Good Manufacturing Practices* voor medicijnfabrikanten. De tekstuele basis voor deze overeenkomst is een annex van een EU-VS akkoord uit 1998.⁴ In dat akkoord zijn over verschillende sectoren, zoals telecommunicatie, afspraken gemaakt voor wederzijdse erkenning van specifieke technische standaarden. De onderhandelingen over de implementatie van de annex over *Good Manufacturing Practices* waren niet afgerond en zijn in het kader van TTIP opnieuw gestart. Inmiddels zijn de onderhandelingen los van TTIP afgerond. De Europese Commissie heeft het mandaat om deze onderhandelingen te sluiten.⁵

Er is veel bijval in Europa voor de *reset* van de handelspolitiek, inclusief het streven naar inclusiviteit, transparantie en aandacht voor potentiële verliezers. Er zijn recentelijk stappen gezet op het gebied van transparantie (openbaar maken mandaat en onderhandelingstukken) en op het gebied van inclusiviteit (aandacht voor gevolgen voor ontwikkelingslanden). Over flankerend beleid voor potentiële verliezers heeft het kabinet recent een brief naar de kamer gestuurd (Kamerstuk 31 985, nr. 47). Het toepassen van de *reset*-principes moet bij elke nieuw handelsakkoord wat betreft Nederland leidend worden, zowel tijdens de discussie over het onderhandelingsmandaat als tijdens de onderhandelingen zelf. De *reset* moet zijn weerslag vinden in de handelsakkoorden die we de komende jaren afsluiten.

Handelsdefensief instrumentarium en bescherming persoonsgegevens

Tot slot zijn de leden van de PvdA-fractie tevreden over de toezeggingen die de Minister deed inzake de hervormingen van het handelsdefensief instrumentarium. Zij deed dit tijdens het AO

⁴ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21999A0204%2801%29>

⁵ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32002D0803&from=EN>

Behandelvoorbehoud antidumping- en antisubsidieverordening van 16 februari jl.

Ook danken de leden de Minister voor haar terugkoppeling naar aanleiding van de motie Jan Vos c.s. (Kamerstuk 33 750 XVII, nr. 28) over de bescherming van persoonsgegevens in handelsverdragen. Zij kijken uit naar de publicatie van het EU-voorstel hieromtrent.

Inbreng SP-fractie

De leden van de SP-fractie hebben kennisgenomen van de geannoteerde agenda en de andere geagendeerde stukken en relevante documenten en ontwikkelingen. De leden hebben over een aantal thema's de volgende vragen en opmerkingen.

TTIP

De leden van de SP-fractie lezen in het verslag van de vorige RBZ Handel dat het kabinet de onderhandelingspauze inzake TTIP wil benutten als periode van reflectie, waarbij gekeken gaat worden hoe de onderhandelingen over handelsakkoorden kunnen worden *gereset*. De leden vragen het kabinet of zij de Kamer op de hoogte kan houden van dit proces, en of er een schets kan worden gegeven van de *reset* inzet wat betreft TTIP van de zijde van het kabinet. Ook willen deze leden graag weten of er nu helemaal geen onderhandelingen gevoerd worden tussen de EU en VS, en indien dat wel het geval is, op welk niveau en waarover. Zijn deelakkoorden over TTIP mogelijk?

Antwoord van het kabinet:

Op dit moment liggen de onderhandelingen over het EU-VS handelsakkoord (TTIP) stil; er is geen nieuwe onderhandelingsronde gepland. Er wordt ook niet meer op technisch niveau onderhandeld. De EU heeft duidelijk gemaakt wat het van de VS verwacht en nodig heeft om tot een ambitieus akkoord te komen. Tijdens de afgelopen informele RBZ Handel hebben de Europese Ministers duidelijk gemaakt dat een deelakkoord geen optie is; er is dan ook besloten geen tussentijds akkoord met de Obama-regering te sluiten.

Het kabinet vindt het van belang om in Nederland met alle belanghebbenden een dialoog te voeren over waar we staan en wat er verder in de onderhandelingen moet gebeuren om uiteindelijk tot een gebalanceerd en ambitieus akkoord te komen. Dit wordt vormgegeven in het Breed Handelsberaad, zoals in eerdere beantwoording van Kamervragen van het lid Bruins is toegelicht (Aanhangsel Handelingen II 2016/17, nr. 332).

CETA

Kan de Minister aangeven of alle protocollen en welke bijlagen gewijzigd kunnen worden door het CETA Gemengd Comité, zoals vermeld in reactie op schriftelijke vragen van het lid Van Dijk? Impliceert artikel 30.2, lid 2 van het CETA-akkoord dat deze wijzingen te allen tijde doorgevoerd kunnen worden, zonder raadpleging dan wel goedkeuring van de nationale parlementen?

Antwoord van het kabinet:

Zoals vermeld in de beantwoording op de Kamervragen van het lid Jasper van Dijk op 17 februari 2017 bepaalt artikel 30.2, lid 2, van het akkoord dat het CETA Gemengd Comité kan besluiten om de protocollen en een aantal

bijlagen bij het akkoord te wijzigen. Het Gemengd Comité bestaat uit vertegenwoordigers van de EU en Canada en besluitvorming in het Comité vindt met consensus plaats. EU-standpunten voor besluiten van het Gemengd Comité worden vastgelegd volgens de procedure van artikel 218, lid 9, VWEU en vereisen een besluit van de Raad. De Tweede Kamer wordt hierbij volgens de gebruikelijke procedures betrokken. De in artikel 30.2, lid 2, van CETA opgenomen wijzigingsprocedure geldt voor bepalingen van uitvoerende aard. Deze procedure is niet van toepassing bij wijziging van de bijlagen I, II en III en de bijlagen bij hoofdstuk 8, 9, 10 en 13, met uitzondering van bijlage 10-A.

De leden van de SP-fractie lezen met verbazing dat het kabinet nog altijd van mening is dat de zorgpunten van FNV, CNV en MHP over CETA goed ondervangen zijn, zowel wat betreft de vormgeving als de inhoud van het verdrag met additionele verklaring. De leden wijzen er echter op dat de FNV op haar website na de goedkeuring van het CETA-verdrag door het Europees Parlement het volgende heeft geschreven: «CETA biedt onvoldoende garanties en levert te veel risico's op. Het ondermijnt internationale verplichtingen en afspraken op het gebied van arbeid, milieu, dierenwelzijn en volksgezondheid. Multinationals die zich geschaad voelen door democratische besluiten kunnen een beroep doen op een rechtssysteem met investering-bescherming (ICS), dat ze bevoordeelt.» De leden van de SP-fractie verzoeken de Minister te reageren op deze zorgen, die kennelijk onvoldoende zijn weggenomen voor in ieder geval de FNV.

Antwoord van het kabinet:

In lijn met de motie van de leden Bruins en anderen (Kamerstuk 21 501-02, nr. 1614) heeft het kabinet in de geannoteerde agenda voor de informele Raad Buitenlandse Zaken Handel op 23 september 2016 te Bratislava aangegeven dat CETA voldoet aan de meetlat van het SER-advies over TTIP (Kamerstuk 21 501-02, nr. 1653). CETA leidt niet tot druk om standaarden op gebieden als voedselveiligheid en milieu te verlagen. Het *Investment Court System* waarborgt het recht van overheden om te reguleren op het gebied van onder meer arbeid, milieu, dierenwelzijn en volksgezondheid.

Kan de Minister aangeven wanneer zij verwacht de goedkeuringswet voor CETA naar de Tweede Kamer te kunnen sturen?

Antwoord van het kabinet:

Het kabinet bereidt nu de besluitvorming over het opstarten van de goedkeuringsprocedure van CETA voor.

EU-Japan

De leden van de SP-fractie lezen in antwoord op schriftelijke vragen van het lid Van Dijk dat er nog geen akkoord is bereikt over investeringsbescherming in het EU-Japan akkoord. Gezien de onderhandelingen over dit akkoord echter in een stroomversnelling lijken te komen, vragen de leden om de stand van zaken omtrent dit specifieke punt nader te verduidelijken. Kan de Minister daarbij aangeven of er sprake is van een verschil van mening over de vormgeving van investeringsbescherming tussen de onderhandelingspartners? Indien dat het geval is, kan de Minister dan eveneens aangeven in hoeverre de onderhandelingsinzet van de EU en Japan van elkaar verschilt?

Antwoord van het kabinet:

De EU zet in het handelsakkoord met Japan in op afspraken over investeringsbescherming, waaronder het *Investment Court System* (ICS). Ook Japan is voorstander van afspraken over investeringsbescherming. Japan richt zich vooralsnog op de afspraken die zijn gemaakt in het *Trans-Pacific Partnership* (TPP), een handelsakkoord tussen twaalf staten rondom de Stille Oceaan. De onderhandelingen over het investeringshoofdstuk in het EU-Japan handelsakkoord lopen nog. Het kabinet hecht er aan dat het handelsakkoord met Japan het gemoderniseerde geschillenbeslechting op basis van ICS bevat.

De leden van de SP-fractie lezen dat de onderhandelingspartijen in een gezamenlijke interpretatieve verklaring overeen zijn gekomen om de afdwingbaarheid van duurzaamheidsafspraken te evalueren. Kan de Minister uiteenzetten hoe dit proces eruit ziet, wanneer de uitkomst verwacht kan worden en hoe de Kamer op de hoogte gehouden wordt van deze belangrijke evaluatie? Wat is de Nederlandse inzet op dit punt?

Antwoord van het kabinet:

In de gezamenlijke verklaring leggen Canada en de EU hun inzet vast voor een snelle evaluatie van de duurzaamheidsafspraken, onder meer met het oog op de afdwingbaarheid van deze bepalingen. Een evaluatie van de duurzaamheidsafspraken wordt pas verwacht nadat CETA in werking is getreden, mede omdat de duurzaamheidsafspraken gedeeltelijk buiten de voorlopige toepassing vallen. Het kabinet hecht eraan dat de Europese Commissie de uitkomsten van het onderzoek over de afdwingbaarheid van de duurzaamheidsbepalingen met toegang voor vakbonden en NGO's in deze evaluatie meeneemt.

De leden van de SP-fractie lezen in de geannoteerde agenda dat Nederland er bij de Commissie op aan zal dringen om het voorstel rondom grensoverschrijdende gegevensstromen openbaar te maken zodra de interne beraadslaging binnen de EU is afgerond. Deze leden willen van de Minister weten of er dan nog de mogelijkheid bestaat om als nationaal parlement invloed uit te oefenen op het voorstel. Mocht het niet lukken om het voorstel in openbaarheid te brengen, zal het dan mogelijk zijn voor individuele leden om het vertrouwelijk in te zien?

Antwoord van het kabinet:

Nederland heeft er bij de Europese Commissie op aangedrongen het *concept paper* waarin de contouren van een eventueel voorstel over gegevensstromen in handelsakkoorden wordt geschetst zo spoedig mogelijk openbaar te maken, zodat maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven hierop kunnen reageren. De Europese Commissie heeft dit verzoek afgewezen, omdat openbaarmaking in dit stadium de onderhandelingen kan schaden. Het kabinet zal daarom het *concept paper* op vertrouwelijke basis ter inzage leggen voor individuele leden in de leesruimte van het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

EU-Filipijnen

De leden van de SP-fractie wijzen erop dat er deze week opnieuw een milieuactivist is vermoord op de Filipijnen. De leden van deze fractie maken zich ernstig zorgen om de situatie in het land, en vragen zich af of het überhaupt wenselijk is om met een dergelijk land een handelsakkoord te sluiten. Kan de Minister aangeven op welke wijze de Filipijnse regering wordt aangesproken op de

erbarmelijke mensenrechtensituatie in het land in de context van de onderhandelingen?

Antwoord van het kabinet:

Het kabinet deelt de zorgen die de SP-fractie heeft over de mensenrechtensituatie in de Filipijnen. Nederland heeft deze zorgen zowel in EU- en in VN-verband als via het bilaterale kanaal aan de Filipijnse autoriteiten overgebracht en erop aangedrongen de internationale mensenrechten-normen te respecteren. Nederland zet tegelijkertijd via de EU in op versterkte samenwerking op rechtsstatelijk en mensenrechtelijk gebied met een uitgebreid steunprogramma op onder meer hervormingen in de justitiële sector.

Eind januari 2017 heeft een (reeds geplande) EU-monitoringsmissie plaatsgevonden onder het Algemeen Preferentieel Stelsel + (APS+, ook wel bekend als GSP+). Tijdens deze missie hebben er op de diverse onderwerpen constructieve overleggen plaatsgevonden met de Filipijnse overheid en het maatschappelijk middenveld en heeft de Europese Commissie zeer duidelijk de zorgen over de mensenrechtensituatie kenbaar gemaakt. Op weg naar een volgende onderhandelingsronde over een mogelijk handelsakkoord, zal de Europese Commissie de ontwikkelingen op het mensenrechtengebied intensiever monitoren. Daarnaast bieden de volgende mensenrechtenraad in maart 2017 en de aankomende *Universal Periodic Review* in mei 2017 goede mogelijkheden om de Filipijnen aan te spreken op hun mensenrechtenbeleid, waaronder de bescherming van mensenrechtenverdedigers en het respecteren van de vrijheid van meningsuiting. Nederland zal de ontwikkelingen in de Filipijnen op de voet blijven volgen en hier met partners overleg over voeren.

TiSA

De leden van de SP-fractie constateren dat uit het onderzoek van de Stichting Economische Onderzoek (SEO) over de effecten van TiSA blijkt dat TiSA geen significant effect zal hebben op landen die niet deelnemen aan de onderhandelingen. Voor de minst-ontwikkelde landen stellen de onderzoekers dat het effect op het BBP nihil is, zo lezen deze leden. De leden herinneren de Minister eraan dat de inzet van de Minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking als het gaat om internationale handelsverdragen, zeker sinds de *reset*, is om derde landen zoveel mogelijk voordeel te laten genieten van internationale handel en internationale handelsverdragen. De leden vragen de Minister in hoeverre zij zich hier alsnog voor gaat inspannen.

Antwoord van het kabinet:

Het kabinet vermoedt dat de leden van de SP-fractie hier doelen op het *Sustainable Impact Assessment* naar de effecten van TiSA, zoals uitgevoerd door Ecorys.

Lage inkomenslanden profiteren het meest van afspraken over grensoverschrijdende dienstverlening van natuurlijke personen, met name voor lager geschoolde dienstverlening. Binnen TiSA maakt de EU enkel afspraken over grensoverschrijdende dienstverlening van universitair en hbo-geschoold personeel. Op dit moment bestaat er geen draagvlak om afspraken te maken over grensoverschrijdende dienstverlening van natuurlijke personen op mbo-niveau.

Zoals aangegeven in de Kamerbrief over de stand van zaken TiSA (Kamerstukken 25 074 en 21 501-02, nr. 191), zet Nederland zich ervoor in

dat de voordelen van het uiteindelijke akkoord zonder tegenprestatie ook worden gegund aan de minst ontwikkelde landen. Deze additionele markttoegang voor de minst-ontwikkelde landen is niet opgenomen in het *Sustainable Impact Assessment*. Het kabinet gaat er daardoor van uit dat de effecten van TiSA op de minst-ontwikkelde landen positief is.

Flankerend beleid

De leden van de SP-fractie lezen in de kabinetsbrief over flankerend beleid dat concurreren op kwaliteit in plaats van op prijs en volume bijdraagt aan duurzame groei. Deze leden willen graag per landbouw/vleessector van het kabinet weten of het verduurzamen van deze sectoren een expliciete doelstelling is van de Europese en Nederlandse onderhandelingsinzet.

Antwoord van het kabinet:

Het kabinet streeft continu naar verduurzaming van alle sectoren, juist door te stimuleren dat Nederlandse producenten concurreren op kwaliteit in plaats van op prijs en volume. Dit heeft het kabinet onder andere expliciet gemaakt in de Kamerbrief Toekomstbestendige Agrofood Export (Kamerstukken 33 625 en 31 532, nr. 227) waarin het kabinet aangeeft in de export van agrarische producten in te zetten op unieke, hoogwaardige en onderscheidende producten die duurzaam tot stand zijn gebracht. Handelsakkoorden dragen bij aan deze inzet doordat we extra markttoegang creëren voor hoogwaardige Nederlandse producten.

SEO-onderzoek

De leden van de SP-fractie lezen in de kabinetsreactie op het SEO-rapport dat er flankerend beleid gevoerd zal worden voor groepen die nadeel kunnen ondervinden van handelsakkoorden. Dit beleid zou bestaan uit adequate maatregelen binnen handelsakkoorden, een proactief arbeidsmarkt beleid en eventuele maatregelen voor specifieke sectoren. De leden van de SP-fractie vragen de Minister om de genoemde onderdelen van dit beleid nader te specificeren per handelsakkoord en groep, en vragen zich tevens af in hoeverre dit proces reeds in gang is gezet.

Antwoord van het kabinet:

Het flankerend beleid is uiteengezet in de Kamerbrief van 15 februari 2017 (Kamerstuk 31 985, nr. 47).

De leden schrikken van het feit dat lage-inkomenslanden, lage-middeninkomenslanden en middeninkomenslanden er respectievelijk 0.32%, 0.40% en 0.36% op achteruit gaan. De leden vragen de Minister indringend om zo gedetailleerd mogelijk weer te geven welke «nieuwe mogelijkheden» er verkend worden om deze landen te compenseren. Welke concrete stappen heeft Nederland op dit terrein reeds gezet? Is het denkbaar dat de akkoorden toch doorgaan, met instemming van Nederland, zonder een afdoende vorm van compensatie?

Antwoord van het kabinet:

Het kabinet maakt zich in de Raad sterk voor het minimaliseren van negatieve neveneffecten op minst-ontwikkelde landen en andere lage-inkomenslanden door het afsluiten van bilaterale handelsakkoorden. De oplossing zit deels in het creëren goede markttoegang van die landen tot de EU. Daarom is het kabinet groot voorstander van het afsluiten van Economische Partnerschapsakkoorden (EPA) en van het Algemeen Preferentieel Stelsel (APS). Onder *Everything But Arms*, onderdeel van het

APS, profiteren minst-ontwikkelde landen van tarief- en quotavrije markttoegang tot de EU. EPA's en APS vergroten exportkansen van de betreffende landen en dragen daarmee bij aan hun economische ontwikkeling.

Lage-inkomenslanden gaan in de analyse van SEO met name door het beoogde handelsakkoord met Australië achteruit. Negatieve welvaartseffecten op de eilandstaten in de Stille Oceaan domineren daarbij. Nederland is voorstander van een regionaal Economisch Partnerschapsakkoord met deze landen. Een EPA zal hun economische ontwikkeling stimuleren. De EU heeft al een interim EPA in de regio, met Fiji en Papua Nieuw-Guinea.

Op 22 februari 2017 is de handelsfacilitatie-overeenkomst in werking getreden nadat Jordanië, Oman, Rwanda en Tsjad het verdrag hebben geratificeerd. Het verdrag bevat afspraken over de vereenvoudiging van douaneprocedures waardoor exporterende bedrijven tegen minder administratieve belemmeringen aanlopen. Uitvoering van het akkoord zorgt voor een vermindering van de handelskosten. Naast exporteurs profiteren met name ontwikkelingslanden van de voordelen van het verdrag. Daar bestaan namelijk nog relatief veel inefficiënties en onnodige belemmeringen. Ontwikkelde landen, inclusief Nederland, ondersteunen ontwikkelingslanden bij de uitvoering van de afspraken. Via het Wereldbank *Trade Facilitation Support Program* kunnen ontwikkelingslanden om assistentie vragen die hen in staat stelt de voordelen van de handelsfacilitatie-overeenkomst te maximaliseren. Daarnaast ondersteunt Nederland diverse andere regionale handelsfacilitatieprogramma's zoals *TradeMark East Africa*, die als doel hebben handelsbarrières weg te nemen en ontwikkelingslanden toegang te bieden tot regionale en mondiale markten. Nederland is koploper op het terrein van handelsfacilitatie en heeft hier veel te bieden met alle expertise en ervaring als handelsland.

Multilateraal Investeringshof

De leden van de commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking hebben van een coalitie van kritische ngo's een brandbrief ontvangen over het Multilateraal Investeringshof, waarin een aantal bezwaren worden genoemd ten aanzien van dit Hof. Het gaat om eenzijdigheid van beroep, verregaande investeringsbescherming van investeerders, geen verplichtingen voor investeerders, het buitenspel zetten van nationale rechtssystemen, het onder druk staan van onafhankelijkheid en eerlijkheid van rechtspraak en het gebrek aan een integrale belangenafweging. De leden van de SP-fractie vragen de Minister om op deze zorgpunten in te gaan, en doen een beroep op de Minister om zich ervoor in te spannen om het mandaat dat de Europese Commissie binnenkort aan de lidstaten voorlegt in openbaarheid te brengen.

Antwoord van het kabinet:

Deze brief is niet bekend bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Het kabinet zet zich in voor de oprichting van een zo'n compleet, inclusief en duurzaam mogelijk multilateraal investeringshof dat zorgt voor consistente en legitieme beslechting van investeringsgeschillen. De vraag hoe dit precies vorm krijgt is onderdeel van de hierboven genoemde publieke consultatie waarin iedere belanghebbende of geïnteresseerde partij ideeën en zorgen kwijt kan. Een multilateraal investeringshof mag op geen enkele wijze op gespannen voet staan met de rechtstaat. Nederland zal vragen om openbaarmaking van het mandaat als deze is vastgesteld.

Overig

De leden van de SP-fractie vernemen in reactie op schriftelijke vragen van het lid Van Dijk dat vakbonden, bedrijven en het maatschappelijk middenveld meer inspraak, ook gaandeweg, krijgen in de onderhandelingen over de *reset* van handelsverdragen. Dit juichen deze leden toe, vanwege het belang dat zij hechten aan de rol van kritische waakhond die organisaties als de vakbond en ngo's kunnen en moeten spelen in de onderhandelingen. De leden van de SP-fractie vragen de Minister op welke wijze het inspraakproces geïntensiveerd zal worden, en willen tevens weten of de Nederlandse burger meer betrokken zal worden in dit proces. Inclusieve en duurzame handelsverdragen raken immers publieke normen, waarden en belangen waar burgers zich om bekommeren. Bovendien biedt hoor en wederhoor richting de bevolking op dit terrein een kans om de burger zich uit te laten spreken over de richting waarin de EU zich ontwikkelt wat betreft handel en globalisering.

Antwoord van het kabinet:

Het onlangs opgerichte Breed Handelsberaad biedt een platform waar de overheid en belangengroepen spreken over handelspolitiek. Het beraad komt regelmatig in een vaste samenstelling bijeen. Belangengroepen krijgen inzage in vertrouwelijke documenten.

Belangengroepen hebben tijdens een eerste bijeenkomst van het Breed Handelsberaad op 25 januari 2017 hun perspectief op handelspolitiek en de *reset* ervan gegeven. Het beraad vergroot de inspraak van belangengroepen door hen vroegtijdig bij het politieke proces te betrekken. Zo is het beraad op 17 februari 2017 bijeengekomen om te reflecteren op het mandaatvoorstel voor de modernisering van de douane-unie met Turkije. In maart volgt een tussentijdse bijeenkomst van het beraad om, op basis van afgeronde onderzoek, belanghebbenden te raadplegen over geschillenbeslechting dat toeziet op naleving van afspraken uit het duurzaamheidshoofdstuk in handelsakkoorden.

Burgers zijn in het Breed Handelsberaad vertegenwoordigd in hun verschillende hoedanigheid. Ze worden als werknemer vertegenwoordigd door de vakbonden, als consumenten door de consumentenbond en als maatschappelijk betrokkenen door NGO's. De overheid publiceert de verslagen van het Breed Handelsberaad op de website van de rijksoverheid. De handelspolitieke informatie op deze website is de afgelopen tijd sterk uitgebreid. Er worden aanvullende communicatiemiddelen ontwikkeld om handelspolitieke informatie toegankelijker te maken voor burgers. Niet-specialistische bijeenkomsten georganiseerd door het ministerie staan open voor alle burgers, zoals het evenement over nieuwe handelsakkoorden op 9 juni 2016. Op de website van de rijksoverheid is uitgelegd hoe burgers verder hun inbreng kunnen geven⁶.

De leden van de SP-fractie lezen in hetzelfde document tevens dat het kabinet pleit voor het openbaar maken van alle onderhandelingsmandaten en het verbinden van een maximale termijn aan elk onderhandelingsmandaat. Uiteraard zijn de leden van deze fractie verheugd om dit te horen, omdat zij menen dat de onderhandelingen over dergelijke handelsverdragen veel transparanter moeten worden. Zij vragen het kabinet om het krachtenveld te schetsen binnen de Europese context, zodat zij zich

⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/handelsverdragen-europese-unie/inhoud/consultaties-handelsverdragen>

een beeld kunnen vormen van de onderhandelingen hieromtrent. Tevens willen deze leden informeren of het kabinet in gedachten reeds een maximale termijn bepaald heeft.

Antwoord van het kabinet:

De Europese Commissie en een deel van de lidstaten is voor het openbaar maken van de onderhandelingsmandaten. Een ander deel van de lidstaten is hier expliciet tegen. Omdat het in principe om gemengde akkoorden gaat, streeft de Raad naar overeenstemming hierover.

Het kabinet heeft nog geen positie ingenomen over de maximale termijn voor een onderhandelingsmandaat.

Kan de Minister aangeven in hoeverre zij voorstander is van het verlenen van de Algemeen Preferentieel Systeem (GSP)+ status aan Sri Lanka, die binnenkort door de Europese Commissie verleend zal worden nadat het land deze status een aantal jaar geleden is kwijtgeraakt? Volgen critici zou Sri Lanka op het gebied van mensenrechten en arbeidsrechten nog steeds niet voldoen aan de 27 Conventies die een land dient te ratificeren en implementeren om de GSP+ status te mogen krijgen.

Antwoord van het kabinet:

Het klopt dat Sri Lanka afgelopen zomer de aanvraag voor APS+ (GSP+) heeft ingediend. In 2010 (onder de oude Verordening) was deze status ingetrokken gezien de ernstige mensenrechtenschendingen in de burgeroorlog met de Tamil tiggers. Sinds het aantreden van de nieuwe Sri Lankaanse president in januari 2015 en daaropvolgend de nieuwe regering in september 2015 is door Sri Lanka hard gewerkt om aan de eisen van APS+ te voldoen. Hiertoe zijn alle 27 benodigde conventies geratificeerd, voor zover dat nog niet gedaan was, en zijn er stappen gezet in de implementatie van deze conventies. Hoewel Sri Lanka zeker stappen heeft gezet de afgelopen jaren, betekent het niet dat de implementatie van deze 27 conventies vlekkeloos verloopt. Dit is onder APS+ ook geen vereiste: juist de aanvraag tot APS+ laat de inzet of toewijding van een land zien om te werken aan verbetering. Het monitoringssysteem van APS+, zoals de jaarlijkse verplichting van «scorekaarten» en de monitoringsmissies, biedt de mogelijkheid om heel gericht diverse onderwerpen op verschillende niveaus te bespreken. Nederland ziet APS+ dan ook als manier om de dialoog aan te gaan over onderwerpen waarover zorgen bestaan. Nederland ziet de vooruitgang die Sri Lanka bereikt heeft en ziet ook de kans van de APS+ status om juist te zorgen dat de verbetering doorzet. Nederland is daarom voornemens de aanvraag van Sri Lanka tot APS+ te steunen.

Dezelfde vraag over het verlenen van de GSP+ status hebben de leden van de SP-fractie inzake Bangladesh. De leden wijzen erop dat internationale vakbonden om een review vragen in het kader van alle vakbondsrechtenschendingen. Wat is het standpunt van het kabinet inzake het verlenen van deze status? Is de Minister bekend met de genoemde oproep, en in hoeverre kan zij deze ondersteunen?

Antwoord van het kabinet:

Bangladesh heeft op dit moment de status van een Minst Ontwikkeld Land (MOL) en maakt daarom binnen het Algemeen Preferentieel Stelsel (APS, GSP is de Engelse afkorting van het programma) aanspraak op het *Everything But Arms* programma (EBA). Onder dit programma, gericht op de allerarmste landen, krijgen deze landen voor alle tarieflijnen (behalve wapens en munitie) tarief- en quotavrije toegang tot de Europese Unie. De

mate waarin deze landen conventies op bijvoorbeeld het gebied van arbeidsrechten geïmplementeerd hebben, heeft geen directe relatie tot het verkrijgen van de handelspreferenties.

Het toekennen van de APS+ status aan Bangladesh zou de EU de mogelijkheid geven strak te monitoren op de naleving van de 27 kernconventies op het gebied van mensenrechten, arbeidsrechten, milieurechten en goed bestuur. Dit zou ook een positieve stimulans geven aan de positie van de vakbonden. Gezien het ontwikkelingsniveau is voor de komende vijf jaar een aanvraag van Bangladesh tot APS+ echter nog niet te verwachten, maar wellicht is dit wel mogelijk over een jaar of tien.

De EU monitort nu ook op naleving van afspraken over arbeidsrechten in het *EU Sustainability Compact*, maar de naleving daarvan is niet gekoppeld aan behoud van de tariefvrije export naar de EU onder het EBA-programma. Dit geeft echter wel de mogelijkheid om een politieke dialoog met de Bengaalse overheid te houden over de verbetering van deze rechten. Ook Nederland neemt actief deel aan dit proces. Bovendien is er een review gepland onder het *Sustainability Compact* wat wederom de mogelijkheid geeft om eventuele schendingen over het voetlicht te brengen. Ten slotte is hoopgevend dat vakbonden en overheid weer met elkaar om tafel zitten met de intentie om een einde aan deze situatie te maken.

Inbreng CDA-fractie

De leden van de CDA-fractie lezen in het Verslag van de Handelsraad van 11 november jl. dat Nederland het belang heeft benadrukt van een substantieel milieueffect van het Milieugoederenakkoord (EGA). Onduidelijk in deze is wat de hierop betrekking hebbende groene goederen zijn. De leden van de CDA-fractie vragen de Minister of inmiddels bekend is wat deze goederen zijn.

Antwoord van het kabinet:

Over de lijst van producten waarvan onder het Milieugoederenakkoord (EGA) de importtarieven worden uitgefaseerd, is nog geen overeenstemming. Deze lijst wordt pas openbaar gemaakt nadat de onderhandelingen afgerond zijn. Wel is duidelijk dat de producten waarover gesproken wordt, vallen in de categorieën luchtvervuiling, beheer van afval, hernieuwbare energie en energiebesparing, waterzuivering, geluidsoverlast en «*resource efficiency*».

De TTIP-onderhandelingen zijn opgeschort in november 2016 tot de nieuwe president van de VS geïnaugureerd zou worden. De leden van de CDA fractie vragen de Minister om helderheid te verschaffen wat de stand van zaken nu is omtrent de Trans-Pacific Partnership (TPP)-onderhandelingen. Tevens vragen de leden van de CDA-fractie naar de strategische kansen die de huidige impasse biedt. Anderzijds vragen de leden van de CDA-fractie of de Minister een reflectie kan geven op een mogelijke opschorting van de onderhandelingen door de EU omdat een toenemend aantal maatregelen van de VS in strijd lijken te zijn met Europese waarden.

Antwoord van het kabinet:

De EU en de VS onderhandelen sinds juni 2013 over het *Transatlantic Trade and Investment Partnership* (TTIP). Op dit moment liggen deze onderhandelingen stil; er is geen nieuwe onderhandelingsronde gepland. Er wordt ook niet meer op technisch niveau onderhandeld. Een

opshorting van de onderhandelingen is nu dus ook niet aan de orde. De EU heeft duidelijk gemaakt wat het van de Verenigde Staten verwacht en nodig heeft om tot een ambitieus akkoord te komen. De bal ligt op dit moment bij de Verenigde Staten.

De Verenigde Staten was een van de partijen bij het *Trans-Pacific Partnership* (TPP). Dit is een handelsakkoord tussen Australië, Brunei, Canada, Chili, Japan, Maleisië, Mexico, Nieuw-Zeeland, Peru, Singapore, de Verenigde Staten en Vietnam. De onderhandelingen zijn op 5 oktober 2015 formeel afgerond. De Verenigde Staten heeft inmiddels besloten zich terug te trekken uit dit akkoord. Deze terugtrekking van de Verenigde Staten biedt kansen voor de EU in onderhandelingen met de overige TPP-partners. Zo is de EU al in onderhandeling met Japan en Mexico.

Het CETA-verdrag is inmiddels goedgekeurd door het Europees Parlement en zal naar verwachting in april voorlopig in werking treden. Aangaande het CETA-verdrag heeft de Minister op verzoek van de Kamer in een brief aangegeven welke mogelijke negatieve effecten dit verdrag heeft voor bepaalde sectoren en wat de regering daaraan ter compensatie zal doen. Zo blijkt dat CETA een negatieve impact kan hebben op EU-producenten van rundvlees en varkensvlees. De Minister stelt echter dat de schade voor de Nederlandse sector naar verwachting mee zal vallen en dat in de handelsakkoorden zelf bovendien afspraken zijn gemaakt om mogelijke nadelen te mitigeren en de Europese en Nederlandse (deel)belangen te verdedigen. De leden van de CDA-fractie vragen de Minister om concreet te maken welke mitigerende maatregelen in voorbereiding zijn, of waaraan gedacht wordt.

Antwoord van het kabinet:

Op 15 februari 2017 heeft het kabinet uw Kamer een brief gestuurd, waarin op een rij wordt gezet welke maatregelen binnen CETA zijn gemaakt om mogelijke nadelen te mitigeren (Kamerstuk 31 985, nr. 47). Zo zijn Canada en de EU in CETA een tariefquotum voor varkensvlees overeengekomen. Dit tariefquotum wordt in zes jaar tijd opgebouwd tot 75.000 ton. Alleen voor de producten die binnen dergelijke tariefquota vallen worden de tarieven naar nul gebracht. Dit quotum staat gelijk aan 0,4% aan de totale EU-consumptie van varkensvlees.

Tevens vragen de leden van de CDA-fractie aan de Minister om aan te geven welke kansen er ontstaan voor Nederland en de EU nu de VS de onderhandelingen over TPP heeft gestopt. Ziet de Minister hierin mogelijkheden of zelfs een noodzaak voor de EU om onderhandelingen met deze Aziatische landen te open?

Antwoord van het kabinet:

De Verenigde Staten was een van de partijen bij het *Trans-Pacific Partnership* (TPP). Nu de Verenigde Staten besloten hebben af te zien van het akkoord is nog onduidelijk of en hoe de overgebleven partijen verdergaan.

Het is voor de EU van belang om allianties aan te gaan met andere landen en regio's in de wereld om de voordelen van internationale handel en investeringen voor burgers en bedrijven te kunnen realiseren. De overige TPP-partners zijn belangrijke strategische partners in dezen.

Daarom heeft de EU reeds onderhandelingen met verschillende TPP-landen lopen of zelfs afgerond. Zo zijn de handelsakkoorden met Canada, Peru, Singapore en Vietnam afgerond. De onderhandelingen met

Japan zijn in een vergevorderd stadium en de onderhandelingen met Mexico zijn vorig jaar begonnen en zullen dit jaar versneld worden.

Gezien de omvang en intensiteit van de onderhandelingen is het wel zaak voor de EU om te prioriteren met welke landen als eerst een akkoord zou moeten worden gesloten.

Inbreng PVV-fractie

De leden van de PVV-fractie hebben kennisgenomen van de geannoteerde agenda voor de informele Raad Buitenlandse Zaken over Handel op 2 en 3 maart a.s. in Valletta, Malta.

In een recent interview over TTIP gaf de Minister aan dat «een deel van het werk van TTIP in de diepe la zal verdwijnen».⁷ Kan de Minister aangeven om welk deel van het werk van TTIP het hier gaat? Hoe beoordeelt de Minister de opmerking «om desnoods zelf de stekker uit TTIP te trekken»?⁸ Is de Minister bereid de onderhandelingen betreffende TTIP voorgoed in de la te laten liggen? Zo neen, waarom niet?

Antwoord van het kabinet:

Op dit moment liggen de onderhandelingen over het EU-VS handelsakkoord (TTIP) stil; er is geen nieuwe onderhandelingsronde gepland. Er wordt ook niet meer op technisch niveau onderhandeld. De EU heeft duidelijk gemaakt wat het van de VS verwacht en nodig heeft om tot een ambitieus akkoord te komen. De bal ligt nu bij de VS.

De leden van de PVV-fractie lezen dat Nederland het zou verwelkomen als in het kader van de modernisering van de douane-unie de Turkse aanbestedingsmarkt geopend wordt voor Nederlandse ondernemers. Wat is het geschatte economisch voordeel voor Nederlandse ondernemers hierbij?

Antwoord van het kabinet:

Volgens de effectrapportage van de Europese Commissie⁹ verleent Turkije buitenlandse aanbieders geen onbelemmerde toegang tot haar aanbestedingsopdrachten. De Turkse aanbestedingsmarkt beslaat ongeveer 7,2% van het Turkse bbp, oftewel ongeveer EUR 59 miljard. Turkije heeft beperkende maatregelen genomen, waardoor binnenlandse aanbieders financieel worden bevoordeeld. Dit kan oplopen tot 15% van de aanbestedingssom. Daarnaast kan een aanbestedende overheidsorganisatie compenserende maatregelen opleggen indien de contractant gebruik maakt van in het buitenland geproduceerde goederen.

De leden van de PVV-fractie lezen in het verslag van de Raad Buitenlandse Zaken over Handel d.d. 5 december 2016 dat de Commissie erop wees dat het mogelijk is om op enkele «technische dossiers» van TTIP nog wel voortgang te maken, waaronder de Good Manufacturing Practices voor medicijnfabrikanten. Voor welke andere «technische dossiers» geldt dit ook? Welke lidstaten hebben aangegeven dat het belangrijk is om vast te houden aan de doelstelling van een ambitieus handelsakkoord?

Antwoord van het kabinet:

⁷ <https://fd.nl/economie-politiek/1184847/mijn-agenda-sluit-aan-bij-de-boodschap-van-trump>

⁸ <https://www.bnr.nl/nieuws/internationaal/10317892/europa-moet-desnoods-zelf-stekker-uit-ttip-trekken>

⁹ http://ec.europa.eu/smart-regulation/impact/ia_carried_out/docs/ia_2016/swd_2016_0475_en.pdf

Op dit moment liggen de onderhandelingen over het EU-VS handelsakkoord (TTIP) stil; er is geen nieuwe onderhandelingsronde gepland. Er wordt ook niet meer op technisch niveau onderhandeld. De EU heeft duidelijk gemaakt wat het van de VS verwacht en nodig heeft om tot een ambitieus akkoord te komen. De bal ligt nu bij de VS.

Zoals in het verslag van de RBZ Handel van 11 november 2016 aangegeven (Kamerstuk 21 501-02, nr. 1703) is er gesproken over een overeenkomst voor wederzijdse erkenning van inspecties voor zogenaamde *Good Manufacturing Practices* voor medicijnfabrikanten. De tekstuele basis voor deze overeenkomst is een annex van een EU-VS akkoord uit 1998.¹⁰ In dat akkoord zijn over verschillende sectoren, zoals telecommunicatie, afspraken gemaakt voor wederzijdse erkenning van specifieke technische standaarden. De onderhandelingen over de implementatie van de annex over *Good Manufacturing Practices* waren niet afgerond en zijn in het kader van TTIP opnieuw gestart. Inmiddels zijn de onderhandelingen los van TTIP afgerond. De Europese Commissie heeft het mandaat om deze onderhandelingen te sluiten.¹¹

De leden van de PVV-fractie vragen de Minister voorts wat de kosten voor Nederland zullen zijn indien een eventueel Multilateral Investment Court wordt opgericht? Klopt het dat alleen buitenlandse investeerders toegang krijgen tot een Multilateral Investment Court? Zo neen, waarom niet? Klopt het dat in het geval van een Multilateral Investment Court niet eerst nationale rechtsmiddelen uitgeput moeten worden? Zo neen, waarom niet? Is de Minister bereid het eventuele onderhandelingsmandaat betreffende een Multilateral Investment Court namens de Nederlandse regering openbaar te maken? Zo neen, waarom niet?

Antwoord van het kabinet:

De kosten van een multilateraal investeringshof hangen af van de institutionele structuur, het aantal leden, het aantal rechters, de grootte van een secretariaat, de lengte en complexiteit van procedures etc. Voor het multilaterale investeringshof kunnen procedures onder bestaande investeringsverdragen worden gevoerd. De vereisten die in die verdragen gesteld worden, zullen dus in principe ook gelden voor procedures voor het multilaterale investeringshof. Nederland zal vragen om openbaarmaking van het mandaat als deze is vastgesteld.

In de geannoteerde agenda voor de informele Raad Buitenlandse Zaken (RBZ) over Handel op 2 en 3 maart in Valletta, Malta schrijft de Minister over «Grensoverschrijdende gegevensstromen in het EU-Japan handelsakkoord». De leden van de PVV-fractie vragen of het conceptvoorstel van de Europese Commissie voldoet aan de «TiSA-resolutie» van het Europese Parlement?¹² Met name dat de bescherming van persoonsgegevens buiten de reikwijdte van het verdrag moet worden gehouden en dat de waarborg vrij moet zijn van voorwaarden? Wordt voorkomen dat supranationale handelsarbiters enige macht over de bescherming van persoonsgegevens krijgen?

Antwoord van het kabinet:

Deze vragen zijn ook gesteld door *Foundation for a Free Information Infrastructure* tijdens de consultatie over het *concept paper* over

¹⁰ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21999A0204%2801%29>

¹¹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32002D0803&from=EN>

¹² Artikel 1 (c) (iii) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0041+0+DOC+XML+V0/EN>

gegevensstromen in handelsakkoorden op maandag 13 februari 2017. Hierbij is aangegeven dat het Europese Parlement in zijn resolutie over TiSA van 3 februari 2016 heeft opgeroepen «te erkennen dat gegevensbescherming en het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer geen handelsbelemmeringen zijn maar grondrechten, vastgelegd in artikel 39 VEU en in de artikelen 7 en 8 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, alsook in artikel 12 van de Universele Verklaring van de rechten van de mens; te bevestigen dat een hoge mate van vertrouwen essentieel is voor de ontwikkeling van een datagestuurde economie; te waarborgen dat dit grondrecht volledig wordt geëerbiedigd, terdege rekening houdend met recente ontwikkelingen in de digitale economie en met volledige inachtneming van het arrest van het Europees Hof van Justitie met betrekking tot veilige haven («*Safe Harbour*»); een alomvattende, ondubbelzinnige, horizontale, autonome en wettelijk bindende bepaling op te nemen, gebaseerd op artikel XIV van de GATS, waardoor de bestaande en toekomstige EU-regelgeving inzake de bescherming van persoonsgegevens volledig van het toepassingsgebied van deze overeenkomst wordt uitgesloten.» Het *concept paper* van de Europese Commissie voldoet hieraan. Het bevat een specifieke passage over het erkennen van de bescherming van persoonsgegevens als fundamenteel recht. Tevens bevat het een clausule op grond waarvan wetgeving die de persoonsgegevens of privacy beschermt, wordt uitgezonderd.

De bepalingen in het *concept paper* betreffen afspraken over de handel in diensten en vallen derhalve niet onder de werking van investeringsbescherming.

De leden van de PVV-fractie vragen de Minister hoe voorkomen kan worden dat na het tekenen van een verdrag met een verplichting tot het toelaten van gegevensstromen het volledig opschorten van gegevensstromen een overtreding van de «zero quota» regel kan zijn? Voldoet het conceptvoorstel hier aan? Sluit het conceptvoorstel uit dat Investor-State Dispute Settlement (ISDS)/ ICS-tribunalen of een toekomstig investeringshof uitspraken over de bescherming van persoonsgegevens gaan doen?

Antwoord van het kabinet:

In de WTO-arbitragezaak *US Gambling* werd geoordeeld dat een volledig verbod op online kansspelen mogelijk in strijd kan zijn met het verbod om een bepaald maximum aantal dienstverleners op de markt toe te laten (een zogenaamd quotum), zoals verwoord in artikel XVI:2(a) en XVI:2(b) *General Agreement on Trade in Services* (GATS). Een dergelijke inbreuk dient gerechtvaardigd te worden op één van de uitzonderingsronden, zoals verwoord in artikel XIV GATS. Dit artikel bevat reeds de mogelijkheid maatregelen te nemen op grond van privacy of de bescherming van persoonsgegevens. De Europese Commissie stelt in haar *concept paper* voor een specifieke bepaling voor wetgeving ter bescherming van de privacy en persoonsgegevens te ontwikkelen. Deze bepaling gaat verder dan de reeds bestaande uitzonderingsgrond uit artikel GATS XIV. Hierdoor ziet het kabinet geen risico dat een eventueel volledige opschorting van gegevensstromen een inbreuk kan vormen op de zogenaamde «zero quota»-regel.

De bepalingen in het *concept paper* betreffen afspraken over de handel in diensten en vallen derhalve niet onder de werking van investeringsbescherming. De bepalingen kunnen daarom niet worden aangevochten bij een *Investment Court System* of het toekomstige multilateraal investeringshof.

De Minister noemt enkele voorbeelden van belemmeringen van gegevensstromen («verplichting om kantoor te openen», «eis om alle data op binnenlandse servers op te slaan»). De leden van de PVV-fractie vragen of deze voorbeelden afkomstig zijn uit Turkije en Rusland? Zo ja, impliceren deze voorbeelden dat de Minister persoonsgegevens vrijelijk naar Turkije en Rusland wil laten stromen?

Antwoord van het kabinet:

In de OESO-studie *Localisation data in a globalised world* worden onder meer Turkije en Rusland genoemd als landen waar veel belemmerende eisen bestaan aan grensoverschrijdende gegevensstromen en datalocalisatie. De genoemde voorbeelden hebben niet noodzakelijkerwijs betrekking op Turkije en Rusland. Het kabinet noch de Europese Commissie is voornemens persoonsgegevens vrijelijk naar Turkije en Rusland te laten stromen.

De leden van de PVV-fractie merken op dat volgens een gelekte tekst deelnemers aan de TiSA-onderhandelingen een «security clause» hebben voorgesteld.¹³ Deze is, in vergelijking met CETA artikel 28.6, zeer ruim geformuleerd. Zou een dergelijke (ruime) clause massa-surveillance toe kunnen laten? Zou een dergelijke (ruime) clause de voornoemde belemmeringen (kantoor, binnenlandse server) toe kunnen laten? Kan de uitkomst zijn dat Nederlandse bedrijven geen eenvoudigere toegang tot Turkije en Rusland krijgen, terwijl persoonsgegevens wel vrijelijk naar die landen zullen kunnen stromen, terwijl massa-surveillance toegestaan zal zijn?

Antwoord van het kabinet:

Het kabinet kan niet ingaan in op documenten waarvan de status niet kan worden vastgesteld. De onderhandelingen over het *Trade in Services Agreement* (TiSA) lopen nog.

In handelsakkoorden is het gebruikelijk dat er brede en vergaande uitzonderingen worden opgenomen voor de maatregelen ter bescherming van de nationale veiligheid en de cruciale belangen van de staat. Op grond hiervan is het mogelijk belemmeringen aan vrije gegevensstromen op te leggen. Het kabinet noch de Europese Commissie is voornemens persoonsgegevens vrijelijk naar Turkije en Rusland te laten stromen.

Eventuele afspraken over het beperken van belemmerende eisen aan grensoverschrijdende gegevensstromen in handelsakkoorden mogen nooit leiden tot beperking van de Europese bescherming van persoonsgegevens en privacy. Op grond van de Europese Algemene Verordening Gegevensstromen, die op 25 mei 2018 in werking zal treden, is het niet mogelijk persoonsgegevens volledig vrijelijk naar een land te laten stromen, als daar massa-surveillance toegestaan is.

Inbreng ChristenUnie-fractie

De leden van de fractie van de ChristenUnie hebben kennisgenomen van de brief over het flankerend beleid en handelsakkoorden. Zij stellen enkele vragen.

¹³ TiSA, Annex on electronic commerce, artikel 13 http://www.bilaterals.org/IMG/pdf/annex_on_electronic_commerce.pdf

De leden van de fractie van de ChristenUnie vragen wanneer de Minister de goedkeuringswet voor CETA naar de Kamer verwacht te sturen.

Antwoord van het kabinet:

Het kabinet bereidt nu de besluitvorming over het opstarten van de goedkeuringsprocedure van CETA voor.

De leden van de fractie van de ChristenUnie vragen hoe het staat met de uitvoering van de motie-Bruins (Kamerstuk 31 985, nr. 30), die verzoekt om de lijsten met uitzonderingen per sector als «niet-EU-only» aan te merken en voor te leggen aan de Kamer, zodat het parlement zich er nog over kan uitspreken. Zij wijzen op de uitgebreide lijsten met uitzonderingen per sector in het CETA-verdrag, die nationale lidstaten mogelijkheden geven om sectoren of publieke diensten te beschermen. De motie spreekt de wenselijkheid uit dat belangrijke onderdelen van CETA door het Nederlandse parlement kunnen worden beïnvloed. Op welke manier kan de Kamer zich uitspreken over de uitzonderingen per sector? Is er ruimte voor de Kamer om aanvullingen en wijzigingen door te voeren voor de Nederlandse uitzonderingen per sector? Wat bedoelt de Minister met de opmerking dat het kabinet met de Kamer in discussie gaat, «mocht dit nopen tot aanvullende maatregelen voor bepaalde groepen of sectoren»? Betekent dit ook dat er ruimte is om met aanvullingen en wijzigingen in het CETA-verdrag sectoren te beschermen als de Kamer daarom vraagt?

Antwoord van het kabinet:

De Europese Commissie heeft de voorstellen voor de ondertekening, voorlopige toepassing en sluiting van CETA op 6 juli 2016 met de lidstaten gedeeld. De voorstellen zijn dezelfde dag openbaar gemaakt. Uw Kamer is hiervan op de hoogte gebracht bij Kamerbrief gedateerd op 7 juli 2016 (Kamerstuk 31 985, nr. 42). Hierbij heeft de Europese Commissie CETA uiteindelijk voorgelegd als een gemengd akkoord. Dit betekent dat alle 28 lidstaten CETA volgens hun eigen nationale procedures moeten ratificeren. Dientengevolge kan uw Kamer zich uitspreken over het gehele akkoord, inclusief de bijlages over voorbehouden voor de dienstensectoren.

Zoals onder meer benadrukt in de Kamerbrief over de bescherming van publieke diensten in handelsakkoorden (Kamerstuk 21 501-02, nr. 1574) blijven publieke diensten onder CETA beschermd. De EU heeft in CETA, net als in voorgaande EU-handelsakkoorden, een specifieke uitzondering in zijn markttoegangs aanbod gemaakt voor publieke diensten. Door deze uitzondering behouden overheden op nationaal, regionaal en lokaal niveau het recht om overheidsbedrijven of private ondernemingen een alleenrecht of andere specifieke exclusieve rechten te geven. Daarnaast leidt CETA niet tot gedwongen privatisering van publieke diensten en kunnen overheden geprivatiseerde diensten ook opnieuw nationaliseren.

Naast dit algemene voorbehoud voor publieke diensten, heeft de EU nog specifieke voorbehouden gemaakt voor onder meer publiek onderwijs, gezondheidszorg, visserij, luchtvaart, afvalverwerking, en olie- en gaswinning.

De leden van de fractie van de ChristenUnie vragen waarom Nederland slechts voor één sector uitzonderingen heeft gevraagd, terwijl Duitsland voor 13 sectoren uitzonderingen heeft bedongen, onder meer op het vlak van gezondheidszorg, visserij

en sociale zekerheid. Kan de Minister toelichten waarom Nederland hier niet op heeft ingezet?

Antwoord van het kabinet:

Naast de 44 voorbehouden van de Europese Unie, heeft Nederland zeven specifieke nationale voorbehouden laten opnemen in het markttoegangs-aanbod voor diensten bij CETA. Het gaat hierbij om voorbehouden over uitzendbureaus, dierenartsenij, advocatuur, douane-inspectie, winning van delfstoffen, beheer van het nationale hoogspanningsnetwerk voor elektriciteit en het distributienetwerk voor gas, eigendom van schepen en visserij en het verlenen van waarborgcertificaten. De voorbehouden van de EU betreffen een groot aantal verschillende sectoren, waaronder onder andere gezondheidszorg, sociale diensten, publieke pensioenvoorzieningen, sociale zekerheid, leveringszekerheid voor olie- en gas, cabotage bij grensoverschrijdend wegtransport, binnenvaart, loodswezen, zeevaart, luchtvaart, financiële dienstverleners, publiek onderwijs, kansspelen en televisie-diensten. Deze uitzonderingen gelden voor de EU en haar lidstaten. Naar de overtuiging van het kabinet biedt dit afdoende bescherming voor gevoelige sectoren.

De leden van de fractie van de ChristenUnie vragen of het klopt dat het opnemen van een negatieve lijst betekent dat alle sectoren die niet zijn opgenomen in de negatieve lijst geliberaliseerd worden of kunnen worden. Zij wijzen ook op de wens van het Europees Parlement om in TTIP juist om deze reden geen negatieve lijst op te nemen. Waarom is niet gekozen voor een positieve lijst die benoemt welke sectoren wel geliberaliseerd worden?

Antwoord van het kabinet:

Net als in het WTO-akkoord over de handel in diensten (de *General Agreement on Trade in Services*) uit 1994 worden er in CETA op het gebied van diensten afspraken gemaakt over markttoegang (onder welke voorwaarden een buitenlandse dienstverlener zich mag vestigen of actief mag worden) en gelijke behandeling (hoe een dienstverlener behandeld wordt zodra deze op een buitenlandse markt is toegetreden). Een voorbeeld van een afspraak over markttoegang is een verbod op wetgeving die een meerderheidsbelang voor buitenlandse aandeelhouders in een onderneming vereist. Een voorbeeld van nationale behandeling is de verplichting om opleidingen uit het land van herkomst te erkennen. De specifieke verplichtingen die een partij op het terrein van markttoegang en gelijke behandeling op zich neemt, volgt uiteindelijk uit het markttoegangs-aanbod.

Het maakt niet uit of het markttoegangs-aanbod op basis van een zogenoemde positieve of negatieve lijst wordt vormgegeven. In CETA is gekozen voor een zogenaamde negatieve lijst. Dit betekent dat de partijen per sector aangeven welke uitzonderingen zij wensen op het gebied van markttoegang en gelijke behandeling. Publieke diensten worden daarbij specifiek als horizontale categorie genoemd, waardoor er niet per sector aangegeven hoeft te worden dat eventuele publieke diensten in de desbetreffende sector zijn uitgezonderd.